

DAVID STARK–KEMÉNY SZABOLCS–RONALD L. BREIGER

Posztszocialista portfóliók

Hálózati stratégiák az állam árnyékában – I. rész

A 200 legnagyobb magyar vállalat és a 25 legnagyobb bank közötti tulajdonosi kapcsolatok elemzésének segítségével a rekombináns tulajdon fogalmát az egyes cégek szintjéről a vállalati hálózatok szintjére terjesztjük ki. Legfontosabb állításunk, hogy a gazdasági átalakulás a különféle szövetségi stratégiák egymásba fonódásával zajlik. Cikkünk első részében kimutatjuk, hogy az állami tulajdon nem sorvadt el, sőt egyik jellegzetes eleme maradt a magyar tulajdonviszonyoknak. Ugyanakkor az államhoz fűződő szálak önmagukban elégtelenek ahhoz, hogy a cégeknek a magyarországi gazdasági kapcsolatok mezején elfoglalt pozícióit megértsük. A cikk második részében megvizsgáljuk majd az államhoz fűződőkön kívüli tulajdoni kapcsolatok mintáit az úgymond az állam árnyékában levő vállalatok között, és különböző stratégiákat találunk az egymásba fonódó szövetségekre. A magyar üzleti csoportok hálózatainak szintjén is jellemző: diverzifikált portfóliók segítik a különböző források által nyújtott lehetőségek kihasználását.*

Miután Kelet-Európában 1989-ben összeomlott a szocializmus, a politikusok előtt hatalmas feladat állt. Hogyan szervezhetőek újjá a vállalatok az államszocializmus után? A régió újonnan megválasztott kormányai a társadalmi átalakítás (*social engineering*) nagyra törő programjaival válaszoltak a kihívásra. A hivatalos gazdaságpolitika a gazdasági átalakítás (*economic reconstructions*) céljának is és eszközének is a piacosítás és a privatizáció ikerfolyamatát kiáltotta ki. Úgy gondolták, hogy ha a bürokratikus tervezést, amelynek során a vállalatok formális kapcsolatait a minisztériumok koordinálják, a piaccal váltják fel, akkor a *tranzakciós költségek* csökkenni fognak. A privatizációval pedig megszűnne a puha költségvetési korlátot újratermelő kötődés az államhoz mint tulajdonoshoz, a vállalatoknak költségérzékeny magántulajdonosnak kellene elszámolniuk, így a *termelési költségek* csökkennének.

A piacosítás és a privatizáció ütemét és kiterjedését azonban az egész régióban lelassították a *transzformációs költségek*: a GDP addig nem tapasztalt mértékű esése fenyegető vállalati csődökkel és riasztó mértékű munkanélküliséggel párosult (Kornai [1993]). Mivel a transzformációs költségeket viselő állampolgárokat a választási rendszer immár felruházta azzal a joggal, hogy lecseréljék a politika szereplőit, még a szavakban leginkább

* A tanulmány korábbi változatát 1998 augusztusában San Franciscóban előadtuk az Amerikai Szociológiai Társaság éves közgyűlésén. Szeretnénk megköszönni Christina Ahmadjian, Peter Bearman, Martin Gargiulo, Shin-Kap Han, Mark Mizruchi, John Padgett, Charles Tilly, Douglas White és Harrison White értékes hozzászólását és segítőkész javaslatait.

David Stark a Columbia Egyetem szociológia tanszékének vezetője (e-mail: dcs36@columbia.edu)

Kemény Szabolcs PhD hallgató, Columbia Egyetem, szociológia tanszék.

Ronald L. Breiger a Cornell Egyetem és az Arizonai Egyetem szociológia tanszékének professzora.

neoliberális kormányok keze is látható maradt a gazdaságban. Számottevő mértékű köztulajdont hagytak meg, és a névlegesen privatizált vállalatok kötelezettségeit továbbra is közvetlen állami beavatkozással rendezték.

A vállalatok szintjén hasonlóképpen eltért a gyakorlat a hivatalosan meghirdetett politikától. Miközben a vállalatok részlegesen leváltak az állami tulajdonról, vezetőik nem szívesen váltak meg az állami forrásoktól. Nehéz helyzetekben még az államról tulajdoni szempontjából teljesen elszakadt vállalatok is az állam „magántulajdon iránti kötelezettségeivel” igazolták a magáncégek állami támogatás iránti igényét. Sikereik alapján egyes elemzők megkérdőjelezték a magántulajdon és a puha költségvetési korlát megszűnése közötti kapcsolatot (Frydman–Rapaczynski [1994]).

Sajátos kelet-európai kapitalizmus született így, amelyet nem a magántulajdon dominanciája, hanem a rekombináns tulajdon jellemez (Stark [1994], [1996]). Ez az állami és a magántulajdon formáinak összevegyítésével keletkezik, és a tulajdon szervezeteket átszövő hálózatai révén bizonytalanná teszi a vállalatok határait (Róna-Tas [1997], Kovách–Csíte [1999]). Látva, hogy viszonylag hiányoznak a tulajdonnak és az irányításnak azok a mintái, amelyeket konvencióink a magántulajdonon alapuló rendszerekhez fűznek, Szelényi és szerzőtársai „kapitalisták nélküli kapitalizmusról” írnak (Eyal–Szelényi–Townsend [1998]).

A kutatás ezen ágát folytatva, cikkünk a rekombináns tulajdon fogalmát az egyes vállalat szintjéről a vállalati hálózatok szintjére terjeszti ki. Ezzel az üzleti csoportok (Gerlach–Lincoln–Ahmadjian [1996]), Orrú–Biggart–Hamilton [1997], Granovetter [1995]) és a szervezetek közötti szövetségek (Powell [1996], Stuart [1998], Gulati–Gargiulo [1999]) kutatási eredményeit a posztoszocialista szintérre alkalmazzuk. A fejlett gazdaságok szervezetek közötti hálózatait tárgyaló irodalomban általában egy adott iparágon belüli vállalatok kapcsolatait vizsgálják (bár Powell munkája a biotechnológiáról kiemeli az egyetemekhez fűződő kapcsolatokat és a szövetségi ügynökségek adományait is). A posztoszocialista gazdaságok sajátos körülményei azonban megkívánják, hogy mi túlmenjünk ezen, és az államhoz kötő tulajdoni szálaknak az üzleti csoportok iparágakon átnyúló szerveződésében betöltött szerepével is foglalkozzunk. Azaz – a térségnek a tulajdonformákban meglevő történelmi öröksége miatt – az iparágak részletes vizsgálatánál az elemzés szempontjából előbbre való az állam és a szervezetek közötti hálózatok stratégiai jellegű kapcsolatának kutatása. A feladatnak a magyar gazdaság legnagyobb vállalatainak és bankjainak tulajdonosi szerkezetét leíró longitudinális adatbázis-elemzésével kezdünk neki.

Röviden előrebocsátva következtetésünket, azt állítjuk, hogy a gazdasági átalakulás éppen a különféle szövetségi stratégiák egymásba fonódásával zajlik. Látni fogjuk, hogy az egyik oldalról az állami tulajdon nem sorvadt el, sőt egyik jellegzetes eleme maradt a magyar tulajdonviszonyoknak. Ugyanakkor az államhoz fűződő szálak önmagukban elégtelenek ahhoz, hogy a cégeknek a magyarországi gazdasági kapcsolatok mezején elfoglalt pozícióit megérintsük. Ha megvizsgáljuk az államhoz fűződőkön kívüli tulajdoni kapcsolatok mintáit az úgymond az állam árnyékában levő vállalatok között, különböző stratégiákat találunk az egymásba fonódó szövetségekre. Van-e állam közeli blokkja (*statist block*) a magyar gazdaságnak? Igen, az adatok arra mutatnak, hogy van. Homogén rész-e ez, amelyben a vállalatok közötti kötődéseket az államhoz való kötődés jellegzetességei alakítják? Nem, adataink nem homogenitásra, hanem arra utalnak, hogy a hálózatok az állam árnyékában különböző módszerekkel manővereznek. A Stark [1996] cikkében a posztoszocialista vállalatok szintjén feltárt rekombináns tulajdon¹ a magyar üzleti csoportok hálózatainak szintjén is jellemző: diverzifikált portfóliók segítik a különböző források által nyújtott lehetőségek kihasználását.

¹ „A rekombináns tulajdon egyfajta, a szervezet révén végrehajtott fedezeti módszer, portfóliómenedzselés, amelynek során a szereplők a szervezeti környezet bizonytalanságára eszközeik diverzifikálásával, az erőforrások újradefiniálásával és összetételének átalakításával válaszolnak. Kísérlet arra, hogy olyan erőforrá-

Tulajdonosportfóliók

A befektetési portfóliók fogalmát mindnyájan ismerjük. A befektetők különböznek stratégiáik szerint, amivel összeállítják portfóliójukat. A portfóliók különböznek abban, hogy mely piacról tartalmaznak eszközöket, és egy-egy piacon belül a befektetések mely típusait tartalmazzák – mindezt attól függően (egyebek mellett), hogy a befektető mennyire kockázatkérülő vagy kockázatkedvelő, milyen mélyrehatóak az információi, és mennyire széles körben fogják át a különböző piacokat.

Cikkünkben a portfólió fogalma szolgál kiindulópontul ahhoz, hogy a posztszocialista kelet-európai gazdaságok tulajdonviszonyainak alakulását elemezzük. E fogalom alapvető tartalmára – az eszközök diverzifikációjára a kockázattal és a bizonytalansággal szemben – építjük elemzésünket. Az építkezés során azonban – ahhoz, hogy az átalakuló gazdaságok vállalatainak stratégiáit megértsük – a portfólió fogalma is átalakuláson megy át, különbözni fog a megszokottól.

Első lépésként a befektetési portfóliókból kiindulva jutunk el a *tulajdonosportfóliókig*. Mint látni fogjuk, abbéli törekvésükben, hogy helytálljanak a gazdasági, szervezeti és politikai bizonytalanság körülményei között, a posztszocialista vállalatok különböznek azokban a stratégiáikban, amelyek szerint tulajdonosaikból álló portfóliójukat kialakítják. Ezen stratégiák a tulajdonosok típusait, valamint a gazdasági szektorok közötti koncentrációt tekintve különböznek.

Általában abban a konstrukcióban gondolkozunk, hogy *a tulajdonosok szereznek vállalatokat*. A gazdasági átalakulás kezdeti szakaszában azonban Kelet-Európában kivételes politikai és gazdasági nyomás nehezedik a posztszocialista vállalatokra: *a vállalatoknak kell tulajdonosokat szerezniük*. A vállalatvezetőknek a régióban végre kellett hajtaniuk az újonnan megválasztott demokratikus kormányok megbízását, amelyet a tulajdon átalakítására adtak.

Ha a posztszocialista vállalatokra nyomás nehezedik: szerezzenek tulajdonosokat, miért gondoljuk, hogy ennek *tulajdonosportfóliók* kialakításával felelnek meg? Hogy teljesen világosak legyünk: nem arra gondolunk, hogy a posztszocialista menedzserek annyi tulajdonosra tesznek szert, amennyire csak lehetséges, hogy – mintha olvasták volna a *Berle–Means* [1933] művet – a tulajdonosok lehető legjobb szétterítésével kibújhassanak az ellenőrzés alól. Efféle stratégia csak néhány tucat vállalat számára valósítható meg: adatgyűjtésünk idején csak 48 vállalat részvényét jegyezték a Budapesti Értéktőzsdén. A magyar lakosság részvétele a részvények tulajdonlásában messze alacsonyabb szintű, mint az a fajta szétterített tulajdonlás, amit a nagyméretű és javarészt kisérszvényesek kezében levő vállalatok kapcsán az Egyesült Államokban ismerünk. Megismételve: a tulajdonosok sokféleségét, és nem pusztán számszerű növekedésüket várjuk a posztszocialista vállalatok jelentős rétegénél.

A posztszocialista vállalatok (mint a fejlett gazdaságok gyorsan változó részeiben az induló vállalatok) elsősorban nem azért létesítenek tulajdonosportfóliókat, hogy elkerüljék a befolyásolást, hanem inkább azért, hogy erőforrásokhoz jussanak, és így javítsák túlélési esélyeiket bizonytalan politikai és gazdasági körülményeik között. Első helyen áll az erőforrások között a tőke. Az új tulajdonosokkal a vállalatok egyes esetekben új

sokat tartsanak, amelyek többféle standarddal is igazolhatók és értékelhetők.” (Stark [1996] 997. o.) Lásd erről még Tóth [1998], valamint Kovách–Csite [1999]. A rekombináns tulajdon általunk adott definíciója átfogóbb, mint Tóthé, aki a fogalmat a vállalatok kereszt tulajdonlásával azonosítja, és átfogóbb Kovách és Csite felfogásánál is, akik a korábban állami tulajdonú cégekre korlátozzák.

A rekombináns tulajdon fogalma a rekombináns DNS fogalmat tükrözi. Olyan DNS molekulákról van itt szó, melyeket mikrobiológusok különböző fajok DNS molekuláinak darabjaiból állítanak össze.

tőkéhez jutnak beruházásaik és működésük számára. Egy új külföldi tulajdonos bizonyos körülmények között a friss tőke beáramlását jelentheti; és ha az új tulajdonos bank, akkor magában hordja a kedvezményes hitelforrás (nem mindig megvalósuló) ígérteit. A tőkéhez jutás ugyanakkor csak az erőforrások egyike. Ha a vállalatban új tulajdonosnak lesz részesedése, akkor ez jelenthet új piacokat, új szakértelmet, technológiát, szervezeti rutinokat. A kereszttulajdonlás csökkentheti a tranzakciós költségeket, megkönnyítheti a vállalatok közötti adósság újratárgyalását, simábbá teheti a kapcsolatokat a fogyasztókkal és a szállítókkal, és utat nyithat a törvényhozókkal és szabályozókkal kapcsolatos lobbizásban. Bizonyos tulajdonosok tanácsadókként segíthetnek, vagy új területek meghódítását irányíthatják. Mások, mint például az állami szervezetek (*state agencies*), a bürokratikus beavatkozás veszélyét hordozzák; ugyanakkor szervezeti eszközei lehetnek vállalati tartozások elengedésének, ahogy lehetnek pénzügyi és politikai támogatások forrásai is, és szolgáltathatnak belső információkat a vállalat környezetét befolyásoló kormányzati gazdaságpolitikáról. Összefoglalva, a posztoszocialista vállalatok szemszögéből nézve a tulajdonosok is eszközök.

A portfóliók összeállításában a posztoszocialista gazdaság vállalatai számára alapvető korlátot jelent, hogy szervezeti környezetükben a tulajdonosok iránti kereslet meghaladja a kínálatot. Az egyik oldalon nagy az igény a tulajdonosokra: a posztoszocialista vállalat (amelynek tipikus kiinduló „portfóliójában” egy tulajdonos van: az állam) éppen abban az időszakban keresi új tulajdonosait, amikor vállalatok ezrei teszik ugyanezt. A másik oldalon a tulajdonosok kínálata viszonylag kicsi: kevés az érdeklődő külföldi tulajdonos, és a hazai lakossági megtakarítás a vállalatok eszközértékének csak töredékét éri el. Így nem lehet csodálkozni rajta, ha azzal szembesülünk, hogy sok posztoszocialista vállalat tulajdonosportfóliójában vannak más posztoszocialista vállalatok. A politikai kényszer szorításában – hogy tulajdonosokat találva megfeleljenek az új politikai berendezkedésnek – és a szervezeti kényszer szorításában – hogy tulajdonosszövetségesek portfóliójával készüljenek fel az újfajta gazdasági környezet kihívásaira – a posztoszocialista vállalatok egymást találják meg.

E folyamatok eredményeként kereszttulajdonosi hálózatok jönnek létre, átszöve a gazdaság ágazatait és szektorait, különösképpen a legnagyobb vállalatok és bankok között. Az elemzést tekintve az a következtetésünk, hogy a magyar tulajdonosi rendszer áttekinthetése nem állhat meg az egyes vállalatok szintjén: a posztoszocialista portfóliókezelés kérdésében az elemzés egysége nem az egyes vállalat, hanem a vállalatok hálózata.² E váltást megtéve az elemzésben, világossá válik, hogy a posztoszocialista társadalom alapját képező „tulajdonstruktúra” keresése pillanatok alatt a szervezetek közötti tulajdonosi kapcsolatháló szerkezetének kutatásához juthat el. E kontextusban a *hálózatok tulajdonosságai* és a *hálózati tulajdon* egymással összefüggő fogalmak. Az előbbi a hálózatelemzés nyelvéen a hálók jellemzőire utal – olyan dimenziók mentén különböztetve meg őket, mint a sűrűség, a kiterjedtség, a központosítottság, a közvetlen vagy közvetett kapcsolatok szerveződésének rendje. A tulajdonelmélet szemszögéből ugyanakkor a *hálózati tulajdon* az eszközök szervezeti határokon túlnyúló összefonódására vonatkozik (Powell [1996], Stark [1996]). Cikkünkben kihasználjuk a tulajdon és a tulajdonság közötti kapcsolatot: a tulajdon tulajdonságait szeretnénk megérteni – azaz az összefüggő tulajdonok hálózatának szerkezeti jellemzőit.

Így miután elindulunk a portfólió hagyományos fogalmától – talán paradigma értékű

² Ezért nem használjuk a tulajdonnak és az ellenőrzésnek azon megközelítéseit, amelyek a vállalati irányítás (*corporate governance*) irodalmát jellemzik. Azon kérdésekből, amelyek a tulajdon szerepét tárgyalják a posztoszocialista vállalat irányításában (lásd például Frydman és szerzői [1996] írásait), cikkünk a hálózati kapcsolatok szerkezetének következményeit emeli ki a posztoszocialista gazdaság és alszektorai működésében.

esetétől egy egyéni döntéseken alapuló elemzési keretnek, amelyben a stratégia fogalma a portfóliókezelők optimalizálási vagy megelégedésre törekvő algoritmusában ragadható meg –, a posztszocialista átalakulás körülményei arra vezetnek bennünket, hogy a portfóliókezelés stratégiáiról más utakon kezdjünk el gondolkodni. Kiindulási pontunk nem egyszerűen ott van, hogy a portfóliókat duálisan nézzük, és a tulajdon szerzése, valamint a tulajdonosok (a vállalatvezetők szempontjából hasonlóan korlátozott) szerzése szempontjából egyaránt megközelítjük. A portfóliókezelés új fogalmi alapokra helyezése elemzésünkben mélyebb ennél: a portfóliókat nem az egyedi vállalat tulajdonságaként, hanem vállalatok összefonódó hálóinak tulajdonságaként elemezzük. Vagyis ahelyett, hogy arra figyelnénk, hogyan építenek fel az egyes vállalatok – például – koncentrált vagy diverzifikált portfóliókat, azt vizsgáljuk, hogy a vállalatok különböző csoportjai hogyan építenek ki eltérő szerkezetű, kiterjedtségű hálózati portfóliókat. A stratégiai cselekvés szintje tehát megváltozik: a portfóliókezelési stratégiákat a csoportok emergens tulajdonságainak tekintjük.³

Adataink: a Top 200

A vállalatok azon körét, amelynek tulajdonviszonyaira adatokat gyűjtöttünk, a Figyelő 1993-ban és 1995-ben közreadott Top 200 listája alapján állítottuk össze. Mint amerikai megfelelője, a Fortune 500 vállalatai, a Figyelő 200 (árbevételük szerint rangsorolt) vállalatai is kiemelkedő szerepet játszanak a gazdaságban: a munkaerőnek körülbelül 20 százalékát alkalmazzák, és a magyar gazdaságban működő vállalatok teljes nettó árbevételének egyharmadát, az exportbevételeknek 40 százalékát adják. A tulajdonosokra vonatkozó adatokat közvetlenül a cégbíróságoktól kaptuk, ahol a társaságok dossziéi tartalmazzák a tulajdonosok részletes listáját, egészen a részvényesek legutolsó közgyűléséig. Az 1993-as Top 200 tulajdonviszonyairól rendelkezésre álló adatokat a húsz cégbíróságban tekintettük át 1994 tavaszán, és ezt ismételtük meg az 1995-ös listát tekintve 1996 tavaszán. A kelet-ázsiai üzleti csoportok irodalmában elfogadott konvenciót követve (*Gerlach* [1992], *Hoshi* [1994]), elemzésünket egy-egy vállalat 20 legfontosabb tulajdonosára korlátoztuk.

A tulajdonviszonyok adataiból paneladatbázist kívántunk összeállítani, amely alkalmas arra, hogy feltérképezzük a szervezetek közötti hálók időbeli változásait. Ezért az 1996-ban végrehajtott adatgyűjtés azon vállalatokra is vonatkozott, amelyek 1993-ban még ott voltak a Top 200-ban, de 1995-re kikerültek onnan. Hasonlóképp a bírósági archívumokból visszamenőleg azon vállalatoknak is összeállítottuk az 1994-es tulajdoni viszonyait, amelyek új tagjai voltak a későbbi 200-as listának.

Ily módon azokat vettük fel a legnagyobb magyar vállalatok sorába, amelyek legalább a két lista egyikére felkerültek. Ezt a feltételt 270 vállalat elégítette ki. E vállalatok mindegyikének megpróbáltuk a 20 legfontosabb tulajdonosát megállapítani mind 1994-ben, mind 1996-ban. Néhány társaság dossziéjához nem tudtunk hozzáférni, mert bírói vizsgálatra vonták be őket. Kutatócsoportunk állhatatossága, valamint a bíróságok bírúinak és adminisztratív alkalmazottainak türelme sikerre vezetett: az esetek körülbelül 10 szá-

³ Ennek alapja, hogy a posztszocialista gazdaság gyorsan változó körülményei között a cégek hálózataira, mint „komplex adaptív rendszerekre” tekintünk. (Lásd *Anderson és szerzőtársai* [1988], *Arthur és szerzőtársai* [1997], *Clipping* [1999].) Ezek többfajta, gyakran eltérő jellegű elemből állnak, és egyetlen központból nehezen irányíthatók. Ilyen rendszerek kapcsán a „stratégia” fogalmának teleologikus hangsúlya háttérbe szorul. A „stratégia” itt a rendszer emergens tulajdonsága, amely nem a cselekvés megkezdése előtt, hanem annak során válik egyértelművé; nem *ex ante*, hanem sokkal inkább *ex post* kategória.

zalékát kivéve, eredményesen gyűjtöttük össze a tulajdoni adatokat: 252 vállalatét 1994-re és 240-ét 1996-ra.⁴ Cikkünkben ezekre a vállalatokra *Top 200-ként* hivatkozunk. Ugyanilyen tulajdoni adatokat gyűjtöttünk – mindkét időszakot tekintve – a 25 legnagyobb magyar bankra is (eszközök szerint értékelve nagyságukat). A listákra való felvételekkel és elhagyásokkal együtt ez 29 bankot jelent sokaságunkban. Az egyszerűség kedvéért *Top 25-ként* hivatkozunk a legnagyobb bankokra, és *Top 225 cégeként* a vállalatok és bankok együttesére.

A tulajdonadatokból két nagyméretű mátrixot állítottunk össze, amelyek sorai sokaságunk vállalatai és bankjai, oszlopaiban pedig az összes olyan tulajdonost helyeztük el, amelyet a társaságok nyilvántartásaiban legalább egy bankban vagy vállalatban (mint az első húsz tulajdonos egyikét) azonosítottunk. Az 1994-es mátrixnak 216 440 cellája van: 280 sorban (ezek a tulajdonok) és 773 oszlopban (ezek a tulajdonosok). Hasonlóképpen, az 1996-os mátrixnak 193 680 cellája van: 269 sor (tulajdon) és 720 oszlop (tulajdonos). A cellaértékek egyesek és nullák, a tulajdonosi kapcsolat létezését vagy hiányát jelölve.⁵

Az állami tulajdon fennmaradása és a rekombináns tulajdon széles körű jelenléte

A tulajdonlási mátrixok szerkezetének elemzése előtt meghatározzuk a tulajdonosok „típusait”, és megvizsgáljuk a sorok és oszlopok szélösszegeit.

Állami tulajdon. A tulajdonosok első típusa az állam. Pontosabban: meghatározhatjuk az ebbe a kategóriába tartozó konkrét tulajdonosokat. Ide tartoznak többek között a különböző minisztériumok, amelyek az államszocialista időszak örökségeként folytatták a tulajdonosi funkciók gyakorlását még 1996-ban is, a társadalombiztosítás alapjai, a Magyar Nemzeti Bank, az Állami Fejlesztési Bank, az Állami Vagyon Ügynökség (ÁVÜ), az Állami Vagyonkezelő Rt. (ÁV Rt.) – illetve az utóbbi kettőből 1994 után létrehozott ÁPV Rt.

Tanulságos, ha elgondoljuk, milyen tulajdonlási mátrixot állíthattunk volna fel, ha kutatásunkat 1988-ban kezdjük, tehát még a magyar gazdaságot átalakító tulajdonváltások előtt. A hipotetikus 1988-as *Figyelő* 200 tulajdonlási mátrixa végtelenül egyszerű lett volna: 200 sor és egy oszlop, valamennyi cellájában „1”-es értékkel, jelölve, hogy minden egyes nagyvállalatnak egyetlen és ugyanazon tulajdonosa van: a magyar állam. Mire 1994-ben elkezdjük adataink összegyűjtését, a tulajdonlási mátrix sokkal bonyolultabbá vált. *Az állam egyetlen tulajdonosból egy tulajdonos lett a sok között.* Különböző intézményei révén a *központi kormányzatnak* 1996-ban a legnagyobb vállalatok és bankok 44,5 százalékában volt részesedése, ami az 1994-es 53,0 százalékról csökkent ennyi-

⁴ Ez az arány azt mutatja, hogy az adatok meglehetősen átfogóak, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy azokat nem készen kapott üzleti tájékoztatókból vettük át, ahogy az egyes kelet-ázsiai országokban lehetséges (lásd például Gerlach [1992]).

⁵ Tanulmányunkban nem vizsgáljuk, hogy bizonyos tulajdonrészek milyen irányítói befolyást jelentenek. Ennek oka, hogy osztjuk a szervezetszociológia kételyeit a tulajdon és az irányítás közötti kapcsolat egyértelműségét illetően. Eme kételyek kiemelik a tulajdonosok és a menedzserek közötti megbízó–ügynök (*principal-agent*) problémát, valamint hangsúlyozzák, hogy a cégek irányításában több, tulajdonosi joggal nem rendelkező szereplő is aktíván részt vesz. (Lásd Pratt–Zeckhauser [1985], March–Olsen [1976], Pfeffer–Salancik [1978].) E felfogás szerint a vállalat vezetése nem „irányítást” (*control*) jelent, hanem a különböző szereplők közötti koalíciók menedzselését (lásd Morrill [1995] és White [1992]). Ráadásul a cégbíróságok adataiból nem azonosíthatók következetesen a többségi tulajdonosok, és nem választhatók külön az „aranyrészvények” különleges szavazati joggal rendelkező tulajdonosai. Az egyes tulajdonosok befolyási erejének meghatározása azokban a cégekben kifejezetten nehéz, amelyek zártkörű részvényki-bocsátáson keresztül többfajta részvényt állítottak ki. Az egyes részvényfajták eltérő szavazati jogokkal párosulhatnak, amelyekről a cégbíróságokon fellelhető adatok nem minden esetben nyújtanak megfelelő tájékoztatást.

re.⁶ A csökkenés mellett nem elhanyagolható folytonosságot is észlelhetünk. A Top 200-nak különlegesen nagy súlya van a magyar gazdaságban, és az állam változatlanul kiemelkedő szerepet játszik ebben a fontos rétegben. A (magyar mérce szerint befolyásos) nagy cégek általunk vizsgált sokaságában az *állam* a legfontosabb tulajdonosként mutatható ki azzal, hogy 1996-ban tulajdonosként jelen van a 25 legnagyobb bank 37 százaléknál és a legnagyobb vállalatok 45 százaléknál. Emellett adataink megmutatják, hogy különböző intézményein keresztül az állam 1996-ban a legnagyobb vállalatok közül 38-nak (16,4 százalék) egyetlen, kizárólagos tulajdonosa volt, ami 1994-ben még több, 58 vállalat (23,9 százalék) volt. Az állami tulajdon megfogyatkozott, de nem vált semmivé.

Magánszemélyek és dolgozói részvényesek. Együttjárt-e az állami tulajdon fogyása a magánszemélyek tulajdonának gyarapodásával? Számos új tanulmány kimutatta (*Eyal-Szelényi-Townsley* [1998], *Tóth* [1994]), hogy a kis- és középvállalatokban megnőtt a magánszemélyek tulajdona. A mi kutatásunkból ugyanakkor az látható, hogy magánszemélyek ritkán kerültek a legnagyobb vállalatok és bankok fő tulajdonosainak körébe. 1996-ban csak öt cég (2,0 százalék) volt a mi mintánkból egy-egy magánszemély kizárólagos tulajdonában, 1994-ben pedig ennél eggyel kevesebb, négy (1,5 százalék). De a legkevésbé szigorú kritérium szerint – azaz, hogy volt-e legalább egy magánszemély a társaság fő tulajdonosai között – sem látunk egyéni tulajdonosi növekedést adatainkban. 1994-ben 102 magánszemélynek volt tulajdonrésze a legnagyobb vállalatok és bankok közül összesen 23-ban (8,5 százalék). 1996-ig ezek a számok még csökkentek is: 61 magánszemély szerepelt a sokaság 19 cégének (7,3 százalék) első húsz tulajdonosa között. Az egyéni részvénytulajdon mellett a magánszemélyeknek dolgozói részvények révén is lehetett tulajdonrészük (mrp – munkavállalói résztulajdonosi program). 1994-ben 15 vállalatnál találtunk mrp-t, 1996-ra ez a szám egyharmadával megnőtt, és az alkalmazottak a legnagyobb vállalatok közül húszban juthattak ily módon részvényhez.

Szervezetek közötti tulajdonosi kapcsolatok. A legnagyobb vállalatoknak és bankoknak azon sokaságában, amivel dolgoztunk, az 1994-es 66,3 százalékról 1996-ban 77,6 százalékra nőtt ama cégek aránya, amelyeknek legalább az egyik tulajdonosa gazdasági társaság. Sok ilyen tulajdonos maga is a legnagyobb vállalatok és bankok közé tartozik – azon körbe tehát, amelyről tulajdonlási adatokat gyűjtöttünk. 1996-ban a legnagyobb 225 cég 37,2 százaléknak volt tulajdonrésze legalább egyben ugyanebből a körből, és 39 százalékuk esetében a húsz fő tulajdonos között legalább egy a 225 legnagyobb cég közül került ki.

Adataink kimutatják, hogy a bankok tulajdonosi kötődései a pénzügyi szektor felől az ipari szektor társaságaihoz tolódnak. Már kisebb a valószínűsége annak, hogy egy bank tulajdonosai között más bankokat találunk (az 1994-es 67,9 százalékkal szemben az 1996-os arány 48,1 százalék). Ugyanakkor növekszik a valószínűsége annak, hogy a bankoknak a nagy nem pénzügyi cégekben érdekeltségeik vannak (az 1994-es 42,9 százalékkal szemben 1996-ban 48,3 százalék).

Cégportfóliók. 1996-ra a sokaságunkban szereplő cégek majdnem felének legalább két különböző típusú tulajdonosból álló, diverzifikált portfóliója volt. Az *I. táblázat* bemutatja a cégek portfólióinak megoszlását (százalékban) aszerint, hogy a különböző típusú tulajdonosok közül hányat tartalmaznak. A tulajdonosok megkülönböztetése: állami intézmények, bankok, (gazdasági) társaságok, mrp-k, helyi önkormányzatok, magánszemélyek, valamint az egyebek (ez egy kicsiny maradék kategória: alapítványok stb.) Sokaságunkban éppen hogy csak többségben vannak az egytípusú tulajdonossal/tulajdonosokkal rendelkező cégek [idézzük fel például, hogy 1996-ban a legnagyobb vállalatok 16,4 százaléknak volt(ak) tulajdonosa(i) kizárólagosan központi kormányzathoz tartozó intézmény(ek)]. Rész-

⁶ A központi kormányzat mellett az *önkormányzatok* 1994-ben 48 társaságban (17,8 százalék) jelennek meg a legfontosabb 20 tulajdonos között, 1996-ban pedig 43 társaságban (16,6 százalék).

⁷ A pénzügyi intézmények szerepéről az iparvállalatok privatizációs folyamatában lásd *Fogarassy* [1996].

arányuk ráadásul az 1994-es 56,3 százalékról 52,1 százalékra csökken 1996-ra. 1996-ban a leggyakoribb diverzifikált portfóliók a következő hibridek: társaság–állam (24 vállalat), társaság–bank (19), társaság–állam–helyi önkormányzat (10), társaság–állam–bank (9), társaság–magánszemélyek (8) és végül: társaság–bank–állam–helyi önkormányzatok (6).

1. táblázat

A különböző típusú tulajdonosok száma a cégek portfólióiban

A tulajdonostípusok száma	Gyakoriság (százalék)	
	1994	1996
1 típus	56,3	52,1
2 típus	23,7	27,0
3 típus	14,8	14,3
4 típus	4,4	6,2
5 típus	0,7	0,0
6 típus	0,0	0,4

A szervezetek közötti tulajdonosi kapcsolatok mezőjének térképe

Elemzésünk eddig az eloszlások szintjén maradt; különböző tulajdonostípusokat határozott meg, és értékelte jelentőségüket a többiekhez képest. Most a viszonylagos súlyok kérdéséről a hálózati struktúrák kérdésére, a leíró statisztikáról a strukturális modellekre térünk át. Olyan eszközöket fogunk alkalmazni, amelyek alkalmasak arra, hogy a „viszonyok realitását” (*relational realism*) ragadják meg a kutatásunk adataihoz hasonló konkrétságú és összetettségű vállalati szintű adatokban (Somers [1998], lásd még Breiger [1995], valamint Emirbayer [1997]). Ezen elemzést a társaságok közötti tulajdonosi kapcsolatok 1996-ban tapasztalható strukturálódási mintáira alapozzuk.⁸

Adatainkat az előzőekben hatalmas mátrixba foglaltuk. Ebben a sorok a tulajdon tárgyait képviselik (a 240 legnagyobb vállalatot és a 29 legnagyobb bankot), az oszlopok pedig a 720 tulajdonost.⁹ A cellákban szereplő értékek megmutatják, hogy a megfelelő sorhoz tartozó vállalat vagy bank és a megfelelő oszlophoz tartozó tulajdonos között van-e (1) vagy nincs (0) tulajdoni viszony. Az előző részben összegezéseket végeztünk a sorok és az oszlopok mentén, hogy megtudjuk, a különböző típusú tulajdonosok birtokában hány vállalat van. Mátrixunk azonban ennél sokkal több információt nyújthat. Ahhoz, hogy meglássuk a benne rejlő információk gazdagságát, figyelmünket a mátrix dimenzióiról (a sorok és oszlopok szélei) az alkotóelemeit képező gazdasági egységek közötti kapcsolatokra kell irányítanunk.

Ahelyett, hogy az „egyeseket” számlálgatjuk egy oszlopban, megállapítva, hogy egy adott tulajdonosnak (például egy konkrét kormányzati szervezetnek vagy banknak) hány tulajdona van (mondjuk, a B bank négy vállalatban érdekelt), ezekről a tulajdoni kapcsolódásokról (Breiger [1974] alapján) úgy is gondolkodhatunk, mint amelyek *viszonyt léte-*

⁸ A portfóliókezelés fejlődésének dinamikáját a magyar gazdaságban egy következő cikkben szeretnénk elemezni. Az itt következőkben az ilyen elemzés viszonyítási alapját teremtjük meg.

⁹ Modellünkben a központi kormányzat tulajdonosi jogokat gyakorló intézményei külön oszlopokként szerepelnek, tehát ezeket nem egyetlen „állami tulajdonosként” összesítjük. Nem feltételezzük, hogy ezen intézmények egységes módon cselekednek, meghagyjuk a különböző intézményi dinamika lehetőségét. (Az állam tulajdonnal rendelkező intézményeinek szervezeti konfliktusairól Mihályi [1997] művében találunk áttekintést.)

sítenek a tulajdon tárgyai között. Azaz, ezen számbavétel szerint, a négy vállalatnak van valamilyen közös tulajdonsága – osztoznak abban, hogy a *B* bank tulajdonosuk. Nem nehéz elképzelni olyan helyzeteket (ilyen például a kölcsönhöz jutás versenye), amelyekben a példánkban szereplő négy vállalatnak számít, hogy fennáll közöttük a fenti tartalmi kapcsolat. Ilyen kapcsolatokkal fogunk foglalkozni, és ahelyett, hogy egyszerűen számba vesszük a vállalatokat mint a tulajdonosok aggregált tulajdonát, a kapcsolathálók min-táinak hasonlóságait kívánjuk megérteni.

E megközelítést duálisan alkalmazva (lásd *Breiger* [1974]), ahelyett, hogy a mátrix egy-egy sorát vizsgáljuk, és számba vesszük, hogy ilyen vagy amolyan tulajdonosai vannak, az illető sorban szereplő „egyesekről” úgy gondolkozhatunk, mint amelyek az oszlopokban levő *tulajdonosok között viszonyt létesítenek* – valamennyi tevőleges szereplője ugyanazon egység tulajdonlásának. És bizonyos célokból (amelyek távolról sem hipotetikusak) számolniuk kell azzal (és nekünk is így kell tennünk), hogy van egy ilyen közös strukturális vonásuk.

Mátrixunknak azonban nem csak egyetlen sora van, és nem is (mint a hipotetikus „1988-as” mátrixnak) egyetlen oszlopa. A különböző cégek (mint a tulajdon tárgyai) nem egyetlen oszlop mentén (nem egyetlen tulajdonos révén), hanem többszörösen, számos oszlop mentén kapcsolódhatnak egymáshoz a közös tulajdonos strukturális jellemzőjével. Előző példánkkal élve, képzeljük el, hogy a *B* bank tulajdonát jelentő négy vállalatból kettő azzal a további strukturális tulajdonsággal is rendelkezik, hogy *X* vállalatnak is tulajdonát képezik. Meg szeretnénk nézni, mi tárul fel a sorokban szereplő összes vállalat között, ha az összes oszlopot egyszerre nézzük. Hasonlóan, a tulajdont jelentő összes társaság sorát egyszerre nézve, a tulajdonosok közötti többszörös viszonyok tárulnak fel ugyanazon társaság/társaságok tulajdonlásának közös tulajdonsága révén. Így a tulajdonosok közötti strukturális jellemzők egészét is látni szeretnénk a sorok együttes vizsgálatával. Továbbmenve, mivel *a tulajdon tárgyát képező egységek* sokaságunkban *tulajdonosok is lehetnek*, a hasonló strukturális vonások meghatározásának lehetősége azáltal is nagymértékben megnő, ha a 269 legnagyobb vállalat és bank mint tulajdonos összes sorának áttekintése mellett e 269 egységnek mint tulajdonosnak az oszlopait nézzük. Ha a sorok és oszlopok széléről a mátrix belsejében feltáruló viszonyok mintáira irányítjuk figyelmünket, rádöbbenünk azokra a lehetőségekre, amelyekhez a tulajdonosi/tulajdonlási kötődések teljes együttesének jellemzőit elemezve juthatunk el.

Ennek tudatában indulunk el, hogy azonosítsuk a 269 legnagyobb vállalat és bank hasonló strukturális tulajdonságokkal rendelkező csoportjait. Adathalmazunkban abban a mértékben nevezünk *strukturálisan hasonlónak* két vállalatot, amilyen mértékben kapcsolódásaik összessége az adathalmaz többi tagjához (mind összes tulajdonosukhoz, mind a tulajdonukat jelentő összes egységhez) egyezőséget mutat. A V_1 és V_2 vállalat *strukturálisan ekvivalens* például akkor, ha mindketten B_1 és B_2 bank tulajdonában vannak (és nincs más tulajdonosuk), valamint mindkettőjüknek V_3 és V_4 vállalatban van tulajdonuk (és más vállalatban nincs). Módszereink annak a strukturális *hasonlóságnak* (lásd *White és szerzőtársai* [1976]) a feltárására irányulnak, amely megközelíti az ilyen ekvivalenciát.¹⁰ Kiemeljük, hogy a hasonlóságnak ebben a felfogásában a vállalatokat és bankokat nem akkor tesszük egy csoportba, ha *közvetlen* kapcsolataik vannak egymással.¹¹ Ami hasonlóvá teszi őket, az a többi vállalathoz és bankhoz fűződő kapcsolataik általános struktúrája.¹²

¹⁰ *DiMaggio* [1986] műve e fogalmak világos kifejtését adja a szervezeti mezők meghatározásának és elemzésének terén.

¹¹ Mindennapi példával élve: ha a te barátaid többsége nekem is barátom, strukturálisan abban az esetben is hasonlóok vagyunk, ha mi nem is ismerjük egymást.

¹² A csoportosításnak ez a módszere teszi lehetővé annak figyelembevételét, hogy a modell tulajdonosi sokaságában olyan cégek is vannak, amelyek nem tagjai a Top 225 cégnek.

Az előző bekezdésekben a tulajdonosi viszonyok kapcsolathálókon alapuló elméletét módszertani kíváncsakkal kötöttük össze („amennyiben megtehetjük ezt és ezt a sorokkal és oszlopokkal”). Számos standard módszer (lásd Wasserman–Faust [1994] 366–393. o.) áll rendelkezésre ahhoz, hogy a tulajdonosi viszonyok kapcsolathálókon alapuló elméletét adatainkra alkalmazzuk. A magyar gazdaság rendszerezett tulajdonlái adataiból feltárható kapcsolódási mintáknak ezen első megközelítésében a CONCOR-algoritmust (Breiger és szerzőtársai [1975]) használtuk arra, hogy adatainkat strukturális hasonlóságuk alapján blokkokra bontsuk.

Mátrixunk a 269 legnagyobb cég és 720 tulajdonosa közötti tulajdonlái kapcsolatokat tükrözi. A 720 tulajdonos tartalmazza a 269 legnagyobb cég közül azokat, amelyek tulajdonrésszel rendelkeznek a 269 cég valamelyikében. Eme 269×720 -as mátrix bármely két sorának tételről tételre történő összehasonlításával megállapíthatók azon tulajdonosok, amelyeknek mindkét, a kérdéses sorok által jellemzett cég a tulajdonába tartozik. Ugyanakkor Top 269 cégünk párosait abból a szempontból is össze kívánjuk hasonlítani, hogy mely cégek azok, amelyek mindkettőjüknek tulajdonában vannak. Ezért összeállítottuk azt a $269 \times (720 + 269)$ -es mátrixot, amely az eredeti mátrixhoz hozzávesz egy 269×269 -es mátrixot, hogy ezekről a tulajdoni viszonyokról tudósítson.¹³ Ily módon a sorokon (vagyis a Top 269 cégen) végig futtatva a CONCOR-t, e cégeknek mint tulajdonosoknak és mint a tulajdon tárgyainak a hasonlóságait egyaránt feltárjuk. Az algoritmus az adathalmaz 269 tagját egy 111 tagú és egy 158 tagú csoportra bontotta, hasonlóságuk alapján (ezeket „blokkoknak” nevezzük). Az eljárást e blokkokon, majd az így kapott alblokkokon folytattuk tovább. Végeredményben a blokkok és alblokkok négy hierarchikus szintjén vittük végig a CONCOR algoritmust, és kilenc elkülönült blokkhoz jutottunk.

Ebben a fázisban megtudtuk, hogy mely társaságok mutatnak nagyobb strukturális hasonlóságot egymással, mint az adathalmaz többi tagjával. Egyedül ezzel az eljárással azonban nem tárható fel, hogy a blokkok mennyire hasonlóak egymáshoz. Ha például meg is tudjuk, hogy az 1. blokk 90 tagja strukturálisan jobban hasonló egymáshoz, mint a 6. blokk tagjaihoz, e blokkok egyikéről sem fogjuk megtudni, hogy milyen viszonylagos távolságban vannak a 8. vagy 9. bloktól.

Ahhoz, hogy a blokkok viszonylagos távolságáról képet nyerjünk, térképet szerkesztettük cégeink tulajdoni viszonyainak teréről. Először vektort alakítottunk ki az egyes blokkokból. E vektorok mindegyike a $269 \times (720 + 269)$ -es mátrixunk 989 oszlopának az adott blokkban levő sorokhoz tartozó várható értékéből áll.¹⁴ Majd az eredményül kapott 9×986 -os mátrix sorainak 9×9 -es korrelációs mátrixát számoltuk ki, és a blokkok relatív távolságainak megjelenítésére többdimenziós skálázást¹⁵ futtattunk végig a korrelációs mátrixon. Az így kapott rajz (lásd az 1. ábrát) a szervezetek közötti tulajdoni kapcsolatok mérőjének térképe a magyar gazdaság nagyvállalati szegmensében.

A térképről nem lehetséges pontos neveket leolvasni, de látjuk, hogy a többdimenziós skálázás a kilenc blokkot négy csoportban jeleníti meg, amelyek az ábra közepétől kissé jobbra elhelyezkedő legtömörebb „magcsoporttól” egyre távolabb, koncentrikus zónákban

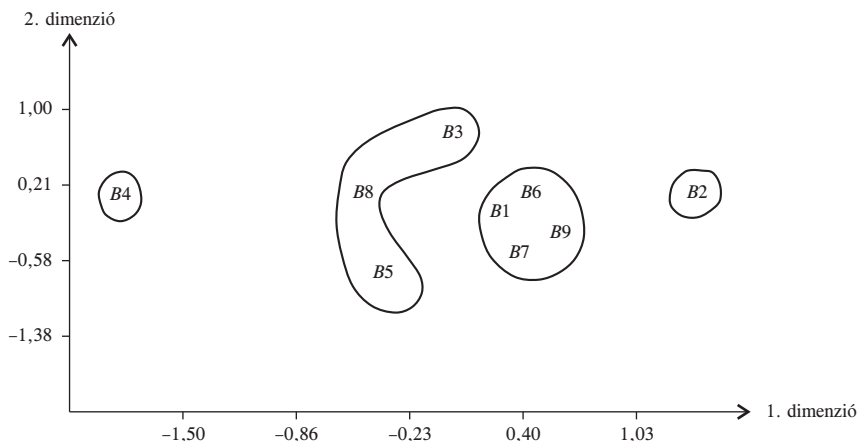
¹³ A hozzákapcsolt 269×269 -es mátrix technikailag a transzponáltja az eredeti 269×720 -as megfelelő tömbjének, azzal a kiegészítéssel, hogy a Top 225-ben tulajdonnal nem rendelkező, de Top 225-höz tartozó cégek sorai (amelyek nem szerepeltek az eredeti mátrix 720 oszlopa között) a 269×269 -es a mátrixban nullákból állnak. Ahol a módszer nincs külön megemlítve, ott minden esetben az UNICET IV. 1.40/X hálózatelemzési csomagot használtuk adataink elemzésére (Lásd Borgatti–Everett–Freeman [1994]).

¹⁴ Ha az i index végigfut a $\mathbf{b}$ blokk sorain a nagymátrixban, j pedig végigfut mind a 989 oszlopon, és a $\mathbf{b}$ blokkban n_b vállalat (sor) van, akkor a $\mathbf{b}$ blokk várhatóérték-vektora ($D_{\mathbf{b}}$) abból a 989 D_{b_j} számból áll, melyekre $D_{b_j} = [\text{SUM}_i (m_{ij})/n_b]$, ahol m_{ij} a tulajdoni kapcsolat létét vagy hiányát mutatja az i társaság és a j tulajdonos között.

¹⁵ A többdimenziós skálázás eljárásáról a hálózatok elemzésében lásd a Scott [1991], 160–166. o., valamint Carroll és szerzőtársai [1997] műveket.

1. ábra

A szervezeti mező térképe

találhatók. A vállalatoknak az egyes blokkokon belüli távolságát felrajzoló és így kapcsolattat bemutató (itt nem szerepeltetett) KrackPlot-diagramok¹⁶ segítségével azt találtuk, hogy a magcsoport blokkjai a kapcsolatok rendkívüli mértékű sűrűségével jellemezhetők. A 6., 7. és 9. blokk tagjai például nagyon szorosan kapcsolódnak egymáshoz. A blokkok valamennyi vállalata legalább egy tulajdoni szállal kötődik az összes többihez (a 6. blokk vállalatainak nemcsak hogy közös tulajdonosaik vannak, hanem közös tulajdonú vállalataik is). Az 1. blokk vállalatai oly sűrűn osztoznak ugyanazokon a tulajdonosokon (amelyek között az egyik domináns), hogy a KrackPlot-diagram vonalai gyakorlatilag eltakarják a blokkok vállalatait jelölő számokat. Nem meglepő, hogy a magcsoportban szereplő négy blokk számára az állami tulajdonlás a strukturálisan meghatározó viszony.

A 3. és 5. blokk ettől nagyon különböző képet mutat. Az összes vállalattal való strukturális hasonlóság alapján e blokkokba került cégek nem mindegyike kapcsolódik a blokkjában szereplő cégekhez. Nem is függetlenek azonban egymástól teljesen. Elkülönült „diádokat”, „triádokat” és „négyeseket” tartalmaznak – a mikrokohézió szétszórt fészkeit. A blokkon kívüli vállalatokhoz fűződő kapcsolataik révén ezek a blokkok a magcsoport állam közeli blokkjainak (*statist blocks*) gravitációs terében maradnak, az állam húzóerejét azonban kiegyensúlyozza számukra a magukon a blokkokon belül jelentkező vonzóerő, mivel sok, e blokkokba tartozó vállalat olyan tulajdonossal vagy tulajdonnal rendelkezik, amelynek nincs kötődése az államhoz.

A külső zónákban elhelyezkedő 2. és 4. blokk hasonló egymáshoz abban, hogy nem ér el hozzájuk az állam „hosszú karja”. (A 2. blokk állam közeli vállalatokhoz fűződő kapcsolatait tükrözi, hogy, amint azt az 1. ábrán látjuk, ez a blokk közelebb van a maghoz, mint a 4. blokk.) Más szempontból azonban strukturális tulajdonságaik a lehető legkülönbözőbbek. Míg a 2. blokk tagjai összetett hálót formálnak, a 4. blokkban elhelyezkedők egyáltalán nem kapcsolódnak egymáshoz. A 4. blokk mindegyik vállalatának van egy vagy több tulajdonosa, de ezek egyike sem közös. Néhányuknak tulajdonrésze van más vállalatokban, de a blokkból más nem tartozik ezek tulajdonosai közé. A 4. blokk az egyik blokkja.

¹⁶ A KrackPlot- (*Krackhardt-Lundberg-O'Rourke* [1993]) hálózatok felrajzolására és kinyomtatására szolgáló szoftver. A többdimenziós skálázáshoz használtuk algoritmusát. Az eredményként kapott diagramok a csomópontok strukturális hasonlóságát a viszonylagos távolságokkal írják le, a vonalak a csomópontok közötti kapcsolatokat jelzik.

Periférikus-e a 2. és 4. blokk amiatt, hogy térképünk külső zónáiban helyezkednek el? Szó sincs róla. Méretük, szerkezetük és összetételük ennek ellenkezőjét sugallja. A 2. blokk komplexitását ismerve, nem kell meglepődnünk azon, hogy ebben a blokkban sokakat megtalálunk a magyar gazdaság nagyvállalati szegmensének legdinamikusabb vállalatai közül. A 4. blokk egyszerűsége viszont abból a tényből fakad, hogy vállalataiban könnyen felismerhetjük a nagy multinacionális cégek leányvállalatait. A 4. blokk nem egyszerűen az *államtól* menekültekből áll: sok tagja van, amelyek nem állami vállalatok privatizált utódai, hanem zöldmezős beruházásokkal jöttek létre, és egy egészen más gravitációs térben helyezkednek el – a multikéban. A 2. és 4. blokk éppen hogy nem periférikus, hanem a két szélén erőteljes ellenpontokat képez a szervezetek közötti tulajdonosi kapcsolatok mezőjének térképén.

Az általunk alkalmazott többdimenziós skálázás megadja a szervezeti mező topográfiáját, a játéktér alakját. Fő kontúrjai az egyik posztoszocialista gazdaságot mutatják a tulajdoni átalakulás hat éve utáni állapotában. A középpontban az államhoz fűződő mag van, jelentékeny gravitációs erejével, ami az állami tulajdon továbbra is ható örökségét tükrözi. Ugyanakkor két új gravitációs központ működik az államtól elhúzva, a dinamikus belföldi tőke szektora az egyik oldalon, a másikon a beáramló multinacionális tőke.

Hivatkozások

- ANDERSON, P. W.–ARROW, KENNETH J.–PINES, D. (szerk.) [1988]: *The Economy as an Evolving Complex System*. Santa Fe Institute Studies in Complexity. Addison-Wesley, Redwood.
- ARTHUR, B. W.–DURLAUF, S. N.–LANE, D. A. (szerk.) [1997]: *The Economy as an Evolving Complex System II*. Santa Fe Institute Studies in Complexity. Reading, Addison-Wesley.
- BERLE, A. A.–MEANS, G. C. [1933]: *The Modern Corporation and Private Property*. Macmillan, New York.
- BORGATTI, S.–EVERETT, M.–FREEMAN L. C. [1994]: UCINET IV Version 1.40/X. Analytic Technologies, Natick, Ma.
- BREIGER, R. L. [1974]: The Duality of Persons and Groups. *Social Forces*, 53: 181–190. o.
- BREIGER, R. L. [1995]: Social Structure and the Phenomenology of Attainment. *Annual Review of Sociology*, 21: 115–136. o.
- BREIGER, R. L.–BOORMAN S.–ARABIE, PH. [1975]: An Algorithm for Clustering Relational Data with Applications to Social Network Analysis and Comparison with Multidimensional Scaling. *Journal of Mathematical Psychology*, 12: 328–383. o.
- CARROLL, J. D.–KUMBASSAR, E.–ROMNEY, A. K. [1997]: An Equivalence Relation Between Correspondence Analysis and Classical Metric Multidimensional Scaling for the Recovery of Euclidean Distances. *British Journal of Mathematical and Statistical Psychology*, 50: 81–92. o.
- CLIPPINGER, J. H. III. (szerk.) [1999]: *The Biology of Business: Decoding the Natural Laws of Enterprise*. Jossey-Bass, New York.
- DI MAGGIO, P. [1986]: Structural Analysis of Organizational Fields: A Blockmodel Approach. *Research in Organizational Behavior*, 8: 335–370. o.
- EMIRBAYER, M. [1997]: Manifesto for a Relational Sociology. *American Journal of Sociology*, 103: 281–317. o.
- EYAL, G.–SZELÉNYI IVÁN–TOWNSLEY, E. [1998]: *Making Capitalism Without Capitalists*. Verso, London, New York.
- FOGARASSY GABRIELLA [1996]: Privatizáció banki irányítással. *Közgazdasági Szemle*, 9. sz. 816–825. o.
- FRYDMAN, R.–RAPACZYNSKI, A. [1994]: *Privatization in Eastern Europe: Is the State Withering Away?* Central European University Press, Budapest, London, New York.
- FRYDMAN, R.–GRAY, C. W.–RAPACZYNSKI, A. [1996]: *Corporate Governance in Central Europe and Russia*. Central European University Press, Budapest és London.
- GERLACH, M. L. [1992]: The Japanese Corporate Network: A Blockmodel Analysis. *Administrative Science Quarterly*, 37: 105–139. o.

- GERLACH, M. L.–LINCOLN, J. R.–AHMADJIAN, C. L. [1996]: Keiretsu Networks and Corporate Performance in Japan. *American Sociological Review*, 61: 67–88. o.
- GRANOVETTER, M. [1995]: Coase Revisited: Business Groups in the Modern Economy. *Industrial and Corporate Change*, 4, no. 1.
- GULATI, R.–GARGIULO, M. [1999]: Where Do Interorganizational Networks Come From? *American Journal of Sociology*, 104: 1439–493. o.
- HOSHI, T. [1994]: The Economic Role of Corporate Grouping and the Main Bank System. Megjelent: *Masahiko, Aoki–Dore, R.* (szerk.): *The Japanese Firm: The Sources of Competitive Strength*. Oxford University Press, London and New York, 285–309. o.
- KOVÁCH IMRE–CSITE ANDRÁS: [1999]: A posztszocializmus vége. A magyarországi nagyvállalatok tulajdonosi szerkezete és hatékonysága 1997-ben. *Közgazdasági Szemle*, 2. sz. 121–144. o.
- KORNAI JÁNOS [1993]: Transzformációs visszaesés. Egy általános jelenség vizsgálata a magyar fejlődés példáján. *Közgazdasági Szemle*, 7–8. sz. 569–599. o. Angolul: Transformational Recession: A General Phenomenon Examined through the example of Hungary's Development. *Economie Appliquée* 46(2):181–227. o.
- KRACKHARDT, D.–LUNDBERG, M.–O'ROURKE, L. [1993]: KrackPlot: A Picture's Worth a Thousand Words. *Connections*, 16: 37–47. o.
- MARCH, J. G.–OLSEN, J. P. [1976]: *Ambiguity and Choice in Organizations*. Universitetsforlaget, Bergen.
- MIHÁLYI PÉTER [1997]: Privatizáció és vagyonekezelés. Régi és új dilemmák. *Közgazdasági Szemle*, 3. sz. 177–198. o.
- MORRILL, C. [1995]: *The Executive Way: Conflict Management in Organizations*. The University of Chicago Press, Chicago.
- ORRÚ, M.–WOOLSEY BIGGART N.–HAMILTON, G. G. [1997]. *The Economic Organization of East Asian Capitalism*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- PFEFFER, J.–SALANCIK, G. [1978]: *The External Control of Organizations*. Harper, New York.
- POWELL, W. W. [1996]: Inter-Organizational Collaboration in the Biotechnology Industry. *Journal of Institutional and Theoretical Economics*, 152: 197–225. o.
- PRATT, J. W.–ZECKHAUSER, R. J. (szerk.) [1985]: *Principals and Agents: The Structure of Business*. Harvard Business School Press, Boston.
- RÓNA-TAS ÁKOS [1997]: The Czech New Wave: The Third Wave of Privatization and the New Role of the State in the Czech Republic. *Problems of Post-Communism*, november–december, 53–62. o.
- SCOTT, J. [1991]: *Social Network Analysis*. Sage, London.
- SOMERS, M. R. [1998]: Symposium on Historical Sociology and Rational Choice Theory: 'We're No Angels': Realism, Rational Choice, and Relationality in the Social Sciences." *American Journal of Sociology* 104: 722–784. o.
- STARK, D. [1994]: Új módon összekapcsolt régi építőelemek: rekombináns tulajdon a kelet-európai kapitalizmusban I–II. *Közgazdasági Szemle*, 11., 12. sz.
- STARK, D. [1996]: Recombinant Property in East European Capitalism. *American Journal of Sociology* 101: 993–1027. o.
- STARK, DAVID–BRUSZT LÁSZLÓ [1998]: *Postsocialist Pathways: Transforming Politics and Property in East Central Europe*. Cambridge University Press, New York, London.
- STUART, T. [1998] Network Positions and Propensities to Collaborate: An Investigation of Strategic Alliance Formation in a High-Technology Industry. *Administrative Science Quarterly*, 43: 668–698. o.
- TÓTH ISTVÁN JÁNOS [1994]: Privatizáció és átalakuló tulajdonosi szerkezet Magyarországon. PhD. disszertáció. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- TÓTH ISTVÁN JÁNOS [1998]: Vállalkozások tulajdonosi kapcsolatai Magyarországon 1992–1996 között. *Közgazdasági Szemle*, 6. sz. 591–615. o.
- WHITE, H. C. [1992]: *Identity and Control*. Princeton University Press, Princeton.
- WHITE, H. C.–BOORMAN, S.–BREIGER, R. L. [1976]: Social Structure from Multiple Networks I. Blockmodels of Roles and Positions. *American Journal of Sociology*, 81: 730–779. o.
- WASSERMAN, S.–FAUST, K. [1994] *Social Network Analysis: Methods and Applications*. Cambridge University Press, Cambridge.